

Obr. 1 Zlomky magické cihly se jménem majitele hrobky Menechibnekona (zachovala se pouze část obsahující kartuši faraona Nekona), nalezené v jeho pohřební komoře v Abúsíru (foto M. Ottmar)

Magické cihly a ochranné symboly v šachtových hrobkách Pozdní doby v Abúsíru

Ladislav Bareš

V představách starých Egypťanů byla lidská existence neustále ohrožena nejrůznějšími nebezpečími, kterým bylo nutno čelit všemi dostupnými způsoby. To se týkalo jak života na zemi, tak zejména věčné blažené posmrtné existence, jejíž dosažení bylo téměř pro všechny Egypťany přinejmenším od přelomu 3. a 2. tis. př. n. l. jedním ze základních cílů a smyslů jejich života. Jedním z předpokladů dosažení a udržení věčné existence bylo uchování těla nebo jeho hmotné náhrady. Po hmotné stránce tvořila ochranu těla soustava obalů a schrán – od obinadel přes rakev nebo sarkofág (někdy vícenásobné) a pohřební komoru až po vlastní hrobku. Tuto materiální ochranu bylo ale nutno doplňovat různými duchovními prostředky, od textů a zobrazení až po symbolickou (často až magickou) ochranu, tvořenou také různými součástmi pohřební výbavy.

Jedním ze specifických prostředků symbolické ochrany zemřelých byly tzv. magické cihly,¹ pojmenované podle svého běžného tvaru (poměrně malého hranolku) i převládajícího materiálu, kterým bylo obvykle sušené nilské bahno² nebo nepálená hlína.³ Délka i vzájemný poměr stran byly různé, i když v rámci jedné hrobky se obvykle dodržovala jednotná velikost. Na rozdíl od skutečných cihel, kde se poměrně důsledně dodržoval poměr stran 4:2:1, byly tyto tzv. magické cihly obvykle spíše plošší. Délka nejdelší strany se obvykle pohybovala mezi 7 a 11 cm, i když jsou známy i větší (o délce až 16 cm).⁴

Ochrannou funkci magických cihel posilovaly zejména pasáže ze 151. kapitoly Knihy mrtvých (Lüscher 1998), vepsané nebo mělce vyryté na jejich povrch hieratickým nebo zřídka i hieroglyfickým písmem.⁵ Ojedinele tvořily tyto pasáže součást 137. kapitoly Knihy mrtvých.⁶ Tyto texty se týkaly nejen samotných magických cihel, ale i jejich umístění v hrobce, resp. pohřební komoře. Teoreticky, v souladu se 151. kapitolou Knihy mrtvých, se do hrobky nebo pohřební komory měly uložit čtyři magické cihly, a to po jedné do všech čtyř světových stran; místem jejich uložení měl být malý výklenek ve stěně, umístěný v relativně ustálené výšce.⁷ Příslušný směr byl

obvykle zmíněn i v daném textu, který magická cihla nesla. V praxi však byly tyto předměty ukládány nejrůznějšími způsoby – doložena je např. existence dvojic výklenků v delší straně pohřební komory, často se rovněž ukládaly přímo na podlahu kolem sarkofágu, resp. rakve. Také příslušný směr, spojovaný s danou magickou cihlou či ochranným symbolem v textu zmíněné pasáže Knihy mrtvých, nebyl vždy důsledně dodržován,⁸ mimo jiné i v souvislosti s tradičním rozporem mezi „skutečnou“ astronomickou orientací podle světových stran a „ideální“ orientací určenou především podle toku Nilu (považovaného za severojižní bez ohledu na místní podmínky).⁹

Magickou ochranu zdůrazňovaly i speciální amulety, které se s těmito cihlami spojovaly – někdy se ukládaly přímo do prohlubní v cihlách nebo se samostatně kladly vedle nich; v tom případě někdy nesly i příslušný text ze 151. kapitoly Knihy mrtvých (Scalf 2009: 277–278). Také u těchto amuletů se často (i když ne vždy) dodržovala souvislost s určitou světovou stranou. Cihla se soškou připomínající svou podobou vešebta (eventuálně tato soška samotná) se kladla na severní stranu a měla chránit proti násilnému útočníkovi:

*„Ty, který přicházíš chytat lasem, nenechám tě chytat!
Ty, který mě přicházíš napadnout, nenechám tě mě napadnout!
Já tě napadnu, já tě chytím lasem,
protože chráním tohoto zesnulého!*

Musí se odříkat nad hliněnou cihlou, do níž je vyryto toto říkadlo podle této předlohy.¹⁰

Cihla se zpodobněním stonku rákosu, do něhož je zasunut knot, což symbolizuje pochodeň, resp. oheň, se kladla na jižní stranu a měla chránit proti písku zasypávajícímu tajnou komoru a nebezpečnému démonovi:

*„Já se vleču s pískem, abych zasypal skrytou (hrobku)!
Já zaháním Toho, jenž chce být pochodní pouště!
Uvrhl jsem poušť do plamenů
a zmátl (mu) cestu.
Chráním tohoto zesnulého!*

Toto říkadlo se musí odříkat tak, jak je napsáno.¹¹

Cihla se soškou Anupa v šakalí podobě se kladla na východní stranu a chránila proti útokům rozzlobeného démona:

*„Říká Anup, který je v čele boží síně,
který je na své hoře, Pán Posvátné země:
„Probud' se, Ty, který jsi na mé hoře,
protože tvoje moc je zlomena!
Já jsem uchvátil tvou moc, Vzteklaune!
Chráním tohoto zesnulého!“*

Musí se odříkat nad (plastikou) Anupa z hlíny – smíchané s vodou a kadidlem – , zhotovenou podle této malované předlohy.¹²

Amulet ve tvaru sloupu *džed* na západní straně chránil proti neurčitému démonovi:

*„Ty, který přicházíš zastavit moje kroky!
Ty, který máš zahalenou tvář!
Já stojím za sloupem (džed), já vskutku stojím za sloupem (džed)
v den, kdy se odvrací krveprolití!
Chráním tohoto zesnulého!*

Musí se odříkat nad fajánsovým amuletem (v podobě sloupu (džed) podle této předlohy.¹³

Magické cihly a s nimi spojené ochranné amulety jsou doloženy od 1. poloviny 18. dynastie, od vlády Thutmose III. Navzdory tomu, že už v této době se objevují poměrně běžně, není vznik tohoto zvyku zcela jasný. Podle nedávné teorie souviselo jejich užívání s existencí porodních cihel, doložených přinejmenším od 6. dynastie (Roth – Roehrig 2002: 129–133) – v tom případě by kromě ryze ochranné funkce mohly být spojovány i se symbolikou znovuzrození.¹⁴ Za Nové říše jsou magické cihly a s nimi spojené ochranné amulety přímo nebo nepřímo (v podobě výklenků pro jejich uložení ve stěnách pohřební komory) doloženy celkem ve dvanácti královských hrobkách počínaje Amenhotepem II. a konče Ramesse III., přinejmenším ve třech hrobkách královen a v hrobkách několika vysokých hodnostářů zejména v oblasti Théb, resp. Horního Egypta.¹⁵ Byly nalezeny i u pohřbů dvou posvátných býků Ápidů v Memfidě, a to z doby Amenhotepa III. a Ramesse II. (Monnet 1951: 153–162). Na rozdíl od jiných zvyklostí jsou (alespoň prozatím) zprvu doloženy v soukromých hrobkách, takže do sféry královského pohřbívání byly zřejmě převzaty až dodatečně.

Zdá se, že v souvislosti s hlubokými změnami v náboženských představách a pohřebních zvycích s nimi spojených, ke kterým došlo na konci Nové říše a zejména v následující době, přestaly být používány už na konci Nové říše. Ve větší míře se opět objevují za 25. dynastie, a to víceméně na celém území Egypta – toto jejich opětovné zavedení možná souviselo s archaizujícími tendencemi té doby. Nejmladší dosud známé doklady jejich používání pocházejí ze samého závěru klasické staroegyptské civilizace, z 30. dynastie (doba Nachtnebefa).

Magické cihly či ochranné symboly byly objeveny ve všech třech velkých šachtových hrobkách z přelomu 26. a 27. dynastie, které byly na české archeologické koncesi v Abúsíru dosud odkryty; v Iufaově hrobce ovšem pouze v hlavní pohřební komoře. Prozatím lze jen těžko říci, zda absence tohoto typu nálezů v obou menších hrobkách z této doby, odkrytých v Abúsíru, resp. ve vedlejších pohřebních komorách Iufaovy hrobky,¹⁶ je zcela náhodná (obě tyto hrobky byly vylopueny) nebo zda byla způsobena například nižším společenským postavením jejich majitelů či eventuálně jinými faktory.

Ve Vedžahorresnetově hrobce bylo nalezeno celkem pět zlomků, které pravděpodobně původně pocházejí ze dvou magických cihel;¹⁷ materiálem vždy bylo nilské bahno hnědé barvy, pouze usušené. Všechny byly nalezeny v západní části hlavní šachty, zhruba v úrovni horního okraje zidky, kterou si zloději postavili na stropě pohřební komory, aby zabránili sesouvání zbývající části původního zásypu hlavní šachty k otvoru, jímž do pohřební komory pronikli. Velmi pravděpodobně tedy byly všechny zlomky vyhozeny z nítra komory při jejím vylopuení. Všechny zlomky byly popsány textem 151. kapitoly Knihy mrtvých, mělce vyrytým v hieratickém písmu přímo do povrchu. Existenci magických cihel, popř. ochranných symbolů v pohřební komoře Vedžahorresnetovy hrobky nepřímo dokládají i výklenky pro jejich uložení, které byly nalezeny ve všech čtyřech stěnách pohřební komory, a to přibližně uprostřed jejich délky. Všechny tyto poměrně malé výklenky (o rozměrech nepřesahujících 15–20 cm) byly nahrubo vytesány do téměř dokončených nebo vyhlazených stěn.

Nejúplnější set magických cihel a ochranných symbolů byl odkryt v Iufoově hrobce. Vlastní magické cihly, spíše menších rozměrů, ale vždy popsané textem příslušné pasáže 151. kapitoly Knihy mrtvých, měly vyrytým v hieratickém písmu, byly nalezeny přímo v nevyloupené pohřební komoře. Tři z nich ležely v pískovém zásypu v západní části komory (mezi západní stěnou sarkofágu a stěnou komory),¹⁸ čtvrtá¹⁹ byla (spolu s dalšími artefakty) nalezena pod prasklým dnem dřevěné skříňky, stojící na tomto pískovém zásypu těsně k severu od vchodu do komory. Materiálem bylo vždy nilské bahno hnědé barvy, cihly byly pouze usušeny.

Rovněž v pískovém zásypu, který zaplňoval úzkou chodbu mezi sarkofágem a stěnami pohřební komory zhruba do poloviny její výšky, byly nalezeny i dva ze čtyř nesporných ochranných symbolů – amulet ve tvaru sloupku *džed* z egyptské fajánse²⁰ a stojící postava boha Anupa s lidským tělem a šakalí hlavou, hrubě vytvarovaná z nepálené hlíny.²¹ Zbývající dva ochranné symboly byly zřejmě zastoupeny předměty, které zcela neodpovídají tradici. Na stejném místě jako *džed* a Anup byl nalezen amulet ve tvaru dvou pohárků spojených ústím, vyrobených z egyptské fajánse,²² který možná představuje variantu symbolu zpodobujícího stvol rákosu s knotem. Za čtvrtý ochranný symbol lze snad považovat dřevěnou sošku ve tvaru mumie ležící na plochem podstavci (původně se zvednutými okraji) ze sádry,²³ která byla nalezena v zásypu horní části západní vedlejší šachty, tvořící součást vstupu do podzemních prostor včetně vlastní pohřební komory. I v tomto případě není tato interpretace zcela jednoznačná, protože kromě obtížně vysvětlitelného místa nálezů se liší i svým tvarem – sošky tvořící ochranný symbol mají obvykle podobu stojící lidské postavy.

Uložení magických cihel a ochranných symbolů přímo na podlahu pohřební komory (tj. nikoli do výklenků v jejích stěnách), jak je tomu v hlavní pohřební komoře Iufoovy hrobky, je vcelku obvyklé, i když takto byly umístěny pouze tři dvojice těchto předmětů. Zbývající dva, tj. magická cihla původně umístěná v dřevěné skříňce u vchodu a ochranný symbol, nalezený ve vstupní šachtě, měly zřejmě chránit zemřelého ze strany, kudy se do pohřební komory přicházelo – v tomto případě ze západu, tedy zcela v rozporu s tehdejšími náboženskými zvyky. Není vyloučeno, že na rozdíl od zbývajících magických cihel a ochranných symbolů, které byly přinejmenším v tomto případě zcela určitě do pohřební komory položeny ještě před uložením mumie, se tato dvojice předmětů chránících vstupní stranu do hrobky ukládala až v závěrečné fázi pohřebních obřadů.²⁴

V Menechibnekonově hrobce bylo v pískovém zásypu, který zaplnil větší část pohřební komory poté, co do ní pronikli zloději, nalezeno rovněž několik předmětů, jež lze považovat za zbytky magických cihel, resp. ochranný symbol. V severozápadním rohu komory byly nalezeny dva zlomky hlíněných cihel, z toho jedna se zbytky jména majitele hrobky psaného hieroglyficky v nízkém reliéfu.²⁵ Další dva zlomky byly nalezeny v pískovém zásypu u západní stěny.²⁶ V jihozápadním rohu komory byly nalezeny tři zlomky hlíněných cihel, z toho jedna se jménem majitele hrobky v tradiční závěrečné formuli,²⁷ a poblíž nich také amulet ve tvaru sloupku *džed*, zhotovený z egyptské fajánse,²⁸ tedy tradiční ochranný symbol.

Všechny tyto předměty byly nalezeny v obou rozích při západní stěně, takže v tomto případě byla možná použita va-

rianta tradičního způsobu uložení, tj. nikoli do středu jednotlivých stěn komory. Důvodem mohlo být vnitřní uspořádání komory, kdy vnější sarkofág nebo šachty a svislé kanály sloužící ke spouštění těžkého víka masivního vnějšího sarkofágu přiléhaly těsně k severní, popř. jižní stěně komory, v níž byl navíc i vlastní vchod do jejího nitra. Boční stěny komory byly navíc, podobně jako v případě Iufoovy pohřební komory, bohatě zdobeny souvislou reliéfní výzdobou, která neponechávala prostor pro případné výklenky.²⁹ Skutečnost, že žádná magická cihla nebo ochranný amulet ani jejich zlomek nebyly odkryty ve východní části pohřební komory, je možná spíše náhodná (dva zlodějské otvory ve stěnách komory napovídají, že ji zloději navštívili zřejmě opakovaně), i když vyloučit nelze ani to, že v tomto případě byly všechny magické a ochranné předměty uloženy na jedno místo.

Existence magických cihel a ochranných symbolů ve všech třech dosud odkrytých velkých šachtových hrobkách z přelomu 26. a 27. dynastie svědčí o tom, že tento zvyk byl přinejmenším na abúsírském pohřebišti důsledně dodržován. Teprve dokončení výzkumu ve zbývajících dvou velkých a několika menších hrobkách, které se v této části abúsírského pohřebiště nacházejí, může napomoci k řešení otázky, zda šlo o obecnější tradici, nebo zda se tento zvyk udržoval pouze u majitelů velkých šachtových hrodek, tedy osob s vyšším společenským postavením, jak napovídají dosavadní nálezy. Pokud by tomu tak bylo, šlo by o další pomocné kritérium pro určování společenského postavení majitelů hrodek a studium rozvrstvení tehdejší společnosti.

Poznámky:

- ¹ K těmto artefaktům viz z poslední doby zejména Foy Scalf (2009: 276), kde je v pozn. 7 uveden obsáhlý a aktuální přehled příslušné literatury k tomuto tématu. V současné době připravuje rozsáhlou monografii na toto téma (opírající se o její disertaci) I. Régenová – *Les quatre amulettes protectrices ou 'briques magiques' : Étude d'un rite funéraire égyptien (chap. 151 ALdM, sections d-g)*.
- ² Na rozdíl od skutečných cihel, tvořených spíše hrubě zpracovanou hlínou s příměsí řezanky, šlo často (byť ne vždy) o jemně prosetý materiál s příměsí jemného písku.
- ³ Navzdory tomu, že z textu kap. 151 (viz dále) poměrně jednoznačně vyplývá, že by se mělo jednat o nepálenou hlínu, bylo poměrně velké množství magických cihel již před svým použitím vypáleno – k tomu viz Donald P. Silverman (1996: 731–732). Podle Silvermana byla důvodem jejich vypálení zřejmě snaha je lépe uchovat, protože předměty z nevypálené hlíny jsou velmi křehké a velmi snadno se rozpadají; toto vysvětlení je velmi pravděpodobné.
- ⁴ Magická cihla správce Amonových statků Thutmose z doby 19. dynastie (thébská hrobka č. TT 32) o rozměrech 16,1 × 8,8 × 2,9 cm (Kákosity 1988: 62).
- ⁵ Podle L. Kákosityho (1988: 64) byly cihly určené panovníkům popsány hieroglyfickým písmem, cihly určené nekrálovským osobám hieratickým písmem. S podobnou myšlenkou přišla už Janine Monnetová (1951: 154–155). I sám Kákosity ale uváděl několik výjimek. Podle Scalfa (2009: 277–278) bylo užití hieroglyfického nebo hieratického písma dáno spíše mírou formálnosti. To se zdají potvrzovat i nálezy z hrodek 26. až 27. dynastie v Abúsíru, kde se objevují jak hieratické, tak hieroglyfické nápisy – viz dále. Není ale vyloučeno, že to platilo až v Pozdní době a původně se skutečně rozlišovaly nápisy pro královské a nekrálovské osoby.
- ⁶ V Nuově papyru z 18. dynastie (BM 10 477), kde je označena jako kap. 137A (Lapp 1997: pl. 76–78), včetně poměrně ojedinelého vyobrazení.

- ⁷ Podle Ann M. Rothové a Catharine H. Roehrigové (2002: 125) se tato výška přinejmenším u královských pohřebních komor výrazně změnila na konci 18. dynastie – původně byly umístěny nízko nad podlahou, ale počínaje Haremhebem byly z ne zcela zřejmých důvodů přesunuty do horní části stěn až téměř pod strop.
- ⁸ Viz k tomu Roth – Roehrig (2002: 123, pozn. 16) s odkazy na další literaturu.
- ⁹ Viz k tomu obecně Krejčí – Suková (2009) s četnými odkazy na další literaturu.
- ¹⁰ Český překlad Břetislava Vachaly (2009: 278).
- ¹¹ Český překlad B. Vachaly (2009: 278).
- ¹² Český překlad B. Vachaly (2009: 278).
- ¹³ Český překlad B. Vachaly (2009: 278).
- ¹⁴ Scalf (2009: 276, pozn. 9) odkazuje na článek A. M. Rothové a C. H. Roehrigové.
- ¹⁵ Roth – Roehrig (2002: 124), viz také Thomas (1964: 72 a 78).
- ¹⁶ Ve dvou vedlejších pohřebních komorách v Iufoově hrobce, které vycházely ze dna západní přístupové šachty a sloužily k pohřbu kněží Nekona a Gemnefhorbaka, byla nalezena vždy jedna menší dřevěná socha, velmi pravděpodobně zobrazující zemřelého jako Ptah-Sokar-Usira. Podle názoru Maartena J. Ravena (1978–1979: 255) byl právě ochranný symbol ve tvaru stojící postavy jedním z předchůdců uvedeného typu soch, doložených od 2. poloviny Nové říše až do Pozdní doby. Otázkou je, zda tato možná souvislost mohla být nějakým způsobem pocíťována ještě v době, kdy abúsirské šachtové hrobky vznikaly, tj. na přelomu 26. a 27. dynastie.
- ¹⁷ Názevové číslo (dále jen nál. č.) 78/H/89 (několik zlomků spojených do jednoho kusu o rozměrech 7,6 × 4 × cca. 5 cm) a 89/H/89 (jeden větší, o rozměrech cca. 6,5 × 4 × cca. 3,5 cm, a tři menší zlomky, bez přímého spojení), viz Bareš (1999: 67–68).
- ¹⁸ Nál. č. 75/R/96a, b, c, viz Bareš – Smoláriková (2008: 227).
- ¹⁹ Nál. č. 60/R/96, viz Bareš – Smoláriková (2008: 62).
- ²⁰ Nál. č. 72/R/96, viz Bareš – Smoláriková (2008: 227).
- ²¹ Nál. č. 73/R/96, viz Bareš – Smoláriková (2008: 227).
- ²² Nál. č. 74/R/96, viz Bareš – Smoláriková (2008: 227).
- ²³ Nál. č. 27/R/96, viz Bareš – Smoláriková (2008: 217).
- ²⁴ Vzhledem k existenci dvou menších pohřebních komor na dně západní, tj. přístupové šachty Iufoovy hrobky by v tom případě pohřby v těchto vedlejších komorách (Nekonův a Gemnefhorbakův) velmi pravděpodobně předcházely vlastnímu Iufoovu pohřbu.
- ²⁵ Nál. č. 700/S/07 a 701/S/07, viz Bareš – Janák – Landgráfová – Smoláriková (2008: 108).
- ²⁶ Nál. č. 702/S/07, viz Bareš – Janák – Landgráfová – Smoláriková (2008: 108).
- ²⁷ Nál. č. 699/S/07, viz Bareš – Janák – Landgráfová – Smoláriková (2008: 108); další zlomky byly beze zbytků nápisu.
- ²⁸ Nál. č. 698/S/07, viz Bareš – Janák – Landgráfová – Smoláriková (2008: 108). Plochá spodní strana tohoto předmětu svědčí o tom, že šlo skutečně o ochranný symbol, který měl být vsazen do prohlubně v hliněné cihle – obdobu viz např. Matthieu S. H. G. Heerma van Voss (1964: pl. XVII B – oproti straně 315).
- ²⁹ Existence již dokončené výzdoby tvořené texty a scénami s náboženskou symbolikou nemusela být ovšem pro stavitele hrodek rozhodující. Přímou v Iufoově pohřební komoře byl vchod upravován, resp. rozšiřován bez ohledu na již zčásti reliéfně dokončené nebo předkreslené texty, podobně i v horní části prohlubně uvnitř Iufoova vnějšího sarkofágu byly dodatečně vytesány tři dvojice zářezů navzdory již dokončené reliéfní výzdobě.

Literatura:

- Bareš, Ladislav: 1999 *The Shaft tomb of Udjahorresnet at Abusir. With a Chapter on Pottery by Květa Smoláriková and an Appendix by Eugen Strouhal*, Praha: Karolinum [Abusir IV].
- Bareš, Ladislav – Smoláriková, Květa: 2008 *The Shaft Tomb of Iufaa. Archaeology*, Praha: Charles University in Prague, Faculty of Arts, Czech Institute of Egyptology [Abusir XVII].
- Bareš, Ladislav – Janák, Jiří – Landgráfová, Renata – Smoláriková, Květa: 2008 „The Shaft Tomb of Menekhibnekau at Abusir – Season of 2007“, *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* 135/2, s. 104–114.
- Heerma van Voss, Matthieu S. H. G.: 1964 „An Egyptian Magical Brick“, *Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap „Ex Oriente Lux“* 18, s. 314–316.
- Kákosy, László: 1988 „Magical Bricks from TT 32“, in: Kamstra, J. H. – Milde, H. – Wagtendonk, K. (eds.). *Funerary Symbols and Religion. Essays Dedicated to Professor M. S. G. H. Heerma van Voss*, Kampen: J. H. Kok, s. 60–72.
- Krejčí, Jaromír – Suková, Lenka (eds.): 2009 *Kapitoly z dějin egyptské archoastronomie*, Praha: Univerzita Karlova.
- Lapp, Günter: 1997 *The Papyrus of Nu*, London: The British Museum.
- Lüscher, Barbara: 1998 *Untersuchungen zu Totenbuch Spruch 151*, Wiesbaden: Harrassowitz [Studien zum Altägyptischen Totenbuch 2].
- Monnet, Janine: 1951 „Les briques magiques du Musée du Louvre“, *Revue d'égyptologie* 8, s. 151–162.
- Raven, Maarten J.: 1978–1979 „Papyrus-sheaths and Ptah-Sokar-Osiris Statues“, *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 59–60, s. 251–296.
- Roth, Ann Macy – Roehrig, Catharine H.: 2002 „Magical Bricks and the Bricks of Birth“, *Journal of Egyptian Archaeology* 88, s. 121–139.
- Scalf, Foy: 2009 „Magical Bricks in the Oriental Institute Museum of the University of Chicago“, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 38, s. 275–295.
- Silverman, Donald P.: 1996 „Magical Bricks of Hunuro“, in: Der Manuelian, Peter (ed.). *Studies in Honor of William Kelly Simpson*, Boston: Museum of Fine Arts, s. 725–741.
- Thomas, Elizabeth: 1964 „The Four Niches and Amuletic Figures in Theban Royal Tombs“, *Journal of the American Research Center in Egypt* 3, s. 71–78.
- Vachala, Břetislav: 2009 *Staroegyptská kniha mrtvých*, Praha: Dokořán.

Abstract:

The magical bricks and protective symbols in the Late Period shaft tombs at Abusir

Following some general comments on the magical bricks and protective symbols used in the ancient Egyptian tombs from the New Kingdom until the 30th Dynasty, the finds of such artifacts from the Czech archaeological excavations in the Late Period cemetery at Abusir are presented and discussed. The magical bricks and protective symbols were found in three large shaft tombs belonging to Udjahorresnet, Iufaa and Menekhibnekau, respectively, and dated to about 530–500 B.C.E.